

Ləman Eldar qızı Ağamaliyeva

Bakı Dövlət Universitetinin

Kitabxanaşünaslıq kafedrasının magistrantı

aqamaliyeva.1995@mail.ru

KİTABXANA İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN QURULMA PRİNSİPLƏRİ

Məqalədə sistem anlayışı, yeni texnologiyaların kitabxanalara tətbiqi, dövlətin bu sahədəki xidmətləri, informasiya cəmiyyəti, AKİS-lə və kitabxana informasiya sistemlərinin istifadə olunma məqsədi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *sistem, informasiya cəmiyyəti, yeni texnologiyalar, kitabxana, AKİS*

Sistem dedikdə müəyyən məqsədə nail olmaq üçün bir-birilə əlaqələndirilmiş müxtəlif elementlərdən ibarət obyekt başa düşülür və həmin obyektə vahid tam kimi baxılır. Sistemlər bir-birindən həm onların qarşısına qoyulan məqsədlərə, həm də tərkiblərinə görə fərqlənilirlər. Sistem olaraq ayrıca şirkəti, kompüter, telekommunikasiya sistemlərini, informasiya sistemini qeyd edə bilərik.

İnformasiya ilə "sistem" anlayışının birləşərək yeni məna kəsb etməsi, informasiya sisteminin məqsədini əks etdirir. İnformasiya sistemi müəyyən bir sahədə qərarların qəbul edilməsi və problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə informasiyanın toplanması, saxlanması, axtarışı, işlənməsi və istifadəçilərə çatdırılması məqsədi ilə yaradılmış proqram, lingvistik, texniki, metodoloji və təşkilatı sistemdir [8, s.10].

Müasir dövrdə insan cəmiyyətində baş verən texnoloji yeniliklər özünü kitabxanalarda da göstərmişdir. Belə ki, müasir kitabxanalar yalnız kitablar, jurnallar, dissertasiyalar və s. formada maddiləşmiş ideyalar, nəzəriyyələr və s.-nin mənbəyi kimi deyil, həmçinin avtomatlaşdırılmış informasiya mərkəzləridir. Eyni zamanda, kitabxanalar yeni kompüter-informasiya texnologiyalarının, avtomatlaşdırılmış xidmət kompleksinin əsas tətbiq olunma mərkəzidir.

XXI əsrin son onilliyində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının cəmiyyətin inkişafına təsir edən əsas amillərdən birinə çevrilməsi, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, cəmiyyətin informasiya quruculuğu mərhələsinə qədəm qoymasına şərait yaratdı. Yeniliklərin təsir etdiyi cəmiyyət informasiyalaşdırılmış cəmiyyət adlanır. İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyət informasiyanı əmtəəyə çevirir. Nəticədə sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid baş verdi. Dünya dövlətlərinin sənəd informasiya fondunun qorunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan dünya kitabxanaları, onların fondu, fondların qorunması daim dövlətlərin diqqət mərkəzindədir. Bu baxımdan ayrı-

ayrı dövlətlərdə müvafiq qanunlar, qərarlar, aktlar qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə də bu tipli qanunlar qəbul edilmişdir ki, buna misal olaraq 1998-ci il iyulunda qəbul edilmiş "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında", 1999-cu il mart ayında qəbul edilmiş "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunlarını və 2008-2013-cü illəri əhatə edən "Kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında" Dövlət Tədbirlər Planını göstərə bilərik [2, s.7].

Qeyd etdiyimiz kimi, yeni cəmiyyət quruculuğunun, texnologiyanın insan əməyinin bir çox sahələrinə tətbiqi özünü kitabxana sahəsində də göstərdi. Belə ki, 1990-cı illərin sonlarından başlayaraq ölkə kitabxanaları yeni texnologiyaların tətbiqinə başladılar. Hazırda kitabxanalarda elektron kataloq, elektron kitabxana, kitabxana informasiya sistemləri kimi yeniliklər tətbiq edilmişdir. Ölkə kitabxanalarında tətbiq edilən texnologiyalardan biri elektron kataloqdur. Hazırkı dövrdə artıq cəmiyyət kitabxanaları yalnız müxtəlif növ çap məhsullarının saxlayıcısı kimi deyil, həm də kitabxanaları avtomatlaşdırılmış xidmət texnologiyaları vasitəsi ilə nəinki lokal həmçinin uzaq məsafədən xidməti də tələb edir ki, bu da yalnız informasiya axtarış sistemlərinin və internetin köməyi ilə mümkündür. Elektron kataloq da bu məqsədlə tətbiq edilir. Elektron kataloq 7.6-1996-cı il standartına görə real vaxt rejimində işləyən, maşınla oxunan kataloqdur. Elektron kataloq məsafədən xidmətin bir növüdür. Elektron kataloqun fəaliyyət göstərməsi üçün proqram təminat sistemi mövcud olmalıdır ki, bu sistemlər Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemləridir (AKİS). AKİS-lər kitabxanaların kompleks avtomatlaşması üçün yaradılmış tətbiqi proqram paketləridir. AKİS-lərin seçilməsi zamanı müəyyən tələblər ödənilməlidir:

- Sistem "açıq" tipli olmalıdır, yeni beynəlxalq maşınla oxunan bibliografik, texniki-sistem standartlarına (USMARC, UNIMARC, ISO və s.) uyğun olmalıdır. Əks təqdirdə, sistemin ümumi şəbəkədə istifadəsi, uzaq məsafədən istifadə, digər sistemlərlə informasiya mübadiləsi qeyri-mümkün olacaq;

- İnternet texnologiyasına inteqrasiya imkanının olmasıdır. Bu Web texnologiyasının tətbiqi ilə paylanmış informasiya bazalarından istifadəni, oxucu sorğusunun uzaq məsafədən operativ ödənilməsinə, kitabxananın bibliografik və informasiya ehtiyatlarının ölkə və dünya informasiya məkanına inteqrasiyasının təmin edilməsini nəzərdə tutur;

- "Genişləne" bilən olmalıdır. Sistem qeyri-məhdud sayda məlumat bazaları ilə işləmək, qeyri-məhdud həcmli informasiyanı operativ idarə etmək və qeyri-məhdud sayda istifadəçiyə xidmət göstərmək xüsusiyyətinə malik olmalıdır;

- İnformasiyanın bütövlüyünü təmin etməli, qəzalarda və viruslara qarşı davamlı olmalı, yüksək informasiya təhlükəsizlik tədbirlərinə malik olmalıdır;

- İnformasiyanın bütün növləri ilə işləmək imkanı olmalıdır. Müasir kitabxana ənənəvi yazı materialları ilə yanaşı, digər video, audio materiallar, ən

çox da elektron sənədlərlə işlədiyindən sistem OLE texnologiyasını dəstəkləməlidir;

- Z 39.50 protokolu əsasında işləyə bilməlidir. Protokol gələcəkdə korporativ kitabxana-informasiya şəbəkələrində bibliografik informasiya mübadiləsini təmin etməlidir;

- UNICODE şriftlərini dəstəkləməlidir;

- Sadə işçi interfeysi olmalıdır;

- Kitabxananın əsas texnoloji proseslərinin kompüterləşdirilməsini təmin edən müvafiq avtomatlaşmış işçi yerləri olmalıdır;

- Avtoritet faylların, predmet göstəricilərinin yaradılmasını və ondan istifadəni təmin edə bilməlidir. Bununla relevant informasiya axtarışını təmin etmək olar [1, s.246].

Qeyd edilən yeni texnologiyalardan olan Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Texnologiyaları müasir dövrdə kitabxanalarda tətbiq olunan əsas texnologiyalardandır. Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemlərinin yaradılmasının əsas məqsədlərindən biri informasiyanın sürətlə artdığı və yeniləndiyi müasir şəraitdə, şəbəkə texnologiyası əsasında coğrafi məsafədən asılı olmayaraq kitabxanalar arasında informasiya mübadiləsini genişləndirmək və oxucu sorğusunu operativ yerinə yetirməkdir. Bütün bunları nəzərə alaraq bir sıra Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemləri haqqında məlumat vermək vacibdir.

İRBİS- Avtomatlaşdırılmış Kitabxana İnformasiya Sistemi

Müasir Avtomatlaşmış Kitabxana İnformasiya Sistemlərinə qoyulan tələblərə tam cavab verən AKİS-lərdən biri İRBİS AKİS-idir. Sistem aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir:

- Qeyri-məhdud sayda işçi yeri olan ixtiyari tip şəbəkədə fəaliyyət göstərir;

- İxtiyari sayda informasiya bazası ilə işləyir;

- İstənilən təsvir elementlərinin və onların kombinasiyasının daha tez axtarışını reallaşdıran avtomatik lüğətlərin yaradılmasını təmin edir;

- Avtoritet faylların, predmet rublikalarının yaradılmasını və ondan istifadəni təmin edir;

- Ənənəvi sənəd formalarının hazırlanmasını, "ştrix-kod" texnologiyasının tətbiqini, mətn, qrafiki və digər proqram obyektlərin idxalını təmin edir;

- Sadə və digər dillərə tərcümə oluna bilən işçi interfeysə, daxiletməni asanlaşdıran, avtomatik səhvlərin və təkrarlanmanın yoxlanmasını təmin edən vasitələrə malikdir və s. [6, s.165].

Sistemin 5 Avtomatlaşmış İşçi Yeri mövcuddur: Oxucu, Kitab verilişi, Kataloqlaşdırıcı, Komplektləşdirici, Adminstrativ Avtomatlaşmış.

Həmin işçi yerlərinə nəzər salaq.

"Kataloqlaşdırıcı" Avtomatlaşmış işçi yeri

"Kataloqlaşdırıcı" Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerinin interfeysi üç əsas işçi bölmədən ibarətdir: 1) Daxiletmə, 2) Baxış/Çıxış, 3) Axtarış. Hər bir bölmə adına uyğun vəzifəni yerinə yetirir.

Daxiletmə işçi bölməsi yeni sənədlərin-bibliografik yazılarını maşınlaşdırılan format əsasında yaradılmasını və elektron kataloqun müvafiq verilənlər bazasına əlavə edilməsini, redaktəsini, kataloq kartoçka şəklində çapını və s. təmin edir. Daxiletmə bölməsi üç altbölmədən təşkil edilib: Verilənlər Bazası (MFN), axtarışın nəticəsi, qeyd olunanlar. Verilənlər Bazası altbölməsi seçilmiş verilənlər bazasına yeni sənədlərin daxil edilməsini, sənədlərin daxili MFN nömrələrinə müvafiq olaraq seçilən bütün sənədlərlə işin redaktəsini, çapını, ləğv olunmasını təmin edir. Sənədin yaradılması Daxiletmənin işçi vərəq sahəsində işçi vərəqlərin müvafiq bibliografik yazı ünsürlərinə uyğun həyata keçirilir. Bu işlərin ardıcılığına yəni işçi vərəqə müəyyən yığımı, redaktəsi, daxiledilməsini təmin edən daxiletmə ssenarisi kimi baxıla bilər. Verilənlər bazasının seçilməsindən asılı olaraq sistem müxtəlif daxiletmə ssenariləri təqdim edir.

Axtarışın nəticəsi altbölməsi Axtarış bölməsinin interfeys elementləri vasitəsilə yerinə yetirilmiş sorğulara görə axtarışın nəticəsində tapılan sənədlərlə iş üçündür. Sorğunun seçilməsi Sorğu açılan siyahısının köməyi ilə həyata keçirilir. Qeyd olunanlar altbölməsi Baxış/Çıxış bölməsində baxış prosesində qeyd olunan sənədlərlə işi təmin edir.

"Kataloqlaşdırıcı" Avtomatlaşdırıcı İşçi Yerinin Axtarış bölməsi tam şəkildə "Oxucu" Avtomatlaşdırıcı İşçi Yerinin eyni adlı bölməsi ilə üst-üstə düşür və sənəd axtarışı eyni qaydada həyata keçirilir. Bu bölmədə yeganə əlavə rejim lüğətlə sənədin redaktə olunmasıdır. Bu hissə verilənlər bazası və axtarışın nəticəsi altbölmələrindən ibarətdir. Verilənlər Bazası-müvafiq verilənlər bazasındakı yaradılan bütün sənədlərlə işi təmin edir. Axtarışın nəticəsi altbölməsi sorğuya görə axtarışın nəticəsində tapılan sənədlərlə iş üçündür. Hər iki altbölmədə "Oxucu" AİY-də Baxış bölməsində olduğu kimi sənədlərin siyahısı, tam təsvir, format sahələrindən və çap, sürətçixarma, eksport, statistika və global düymələri yerləşir. Baxılan altbölmələrdə informasiyanın çapı üçün Çap düyməsindən istifadə olunur. Düyməni sıxdıqda açılan pəncərə çap parametrlərini: bütün sənədləri, yalnız qeyd olunan sənədləri, qeyd olunan başqa bütün sənədləri, daxili nömrə diapazonuna uyğun sənədləri çap etmək rejimlərin, həmçinin çapın hansı fiziki daşıyıcılarda (fayl və ya kağız) olacağını müəyyənləşdirməyi təmin edir [6, s.165].

"Oxucu" Avtomatlaşdırıcı İşçi Yeri

Oxucu Avtomatlaşdırıcı İşçi Yeri kataloq istifadəçilərinin avtomatlaşdırılmış işçi yeri olub, lokal kompüter şəbəkəsində qeyri-məhdud sayda istifadəçilərin eyni vaxta Elektron kataloqun eyni verilənlər bazasında bibliografik təsvirin

bütün əsas elementləri və onların kompleks birləşmələri üzrə lazımı ədəbiyyatın axtarışını, tapılmış ədəbiyyatın sifarişini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Bu işçi yerindən istifadə edən hər bir istifadəçi işə başlamazdan əvvəl sistemin qeydiyyatından keçməlidir. Sistemin qeydiyyatından keçən zaman istifadəçi oxucu biletinin nömrəsini və yaxud adını, soyadını və atasının adını daxil etməlidir. Sistemin qeydiyyatından keçməyən oxucu "Oxucu" Avtomatlaşdırılmış İşçi Yerindən istifadə edə bilməz. Bu AİY sadə istifadəçi interfeysinə malikdir. Bu işə asanlıqla onu mənimsəməyə və asanlıqla ondan istifadəni təmin edir.

Axtarış aparmaq məqsədilə ilk növbədə verilənlər bazası və axtarış növü siyahılarından müvafiq olaraq axtarış aparacağımız verilənlər bazası və axtarış parametrlərini (açar söz, söz, müəllif, sərlovhə və s.) seçirik. Seçilmiş axtarış növünə uyğun terminlər siyahısını özündə əks etdirən Lüğət sahəsi verilir. Lüğətdə əks olunan terminlər əlifba ardıcılığı ilə əks olunur. Bu sahədə hər hansı bir termini tez tapmaq istədikdə açar sətrindən istifadə olunur. Bu sətrə biz axtarış üçün "ma" ifadəsini daxil etsək, lüğət sahəsindən bu axtarışın nəticəsi olaraq marafon, maşın və s. kimi terminlər siyahısı açılacaq.

Açar sözlərə görə axtarış zamanı açar sözə müvafiq olaraq axtarış siyahısı ekranda əks olunur. Bu da axtarış termin siyahısındakı açar sözün sənədin hansı təsvir elementində (sərlovhə, müəllif və s.) iştirak etməsini göstərir. "Oxucu" AİY-də kompleks axtarış aparmaq məqsədilə alternativ olaraq Kompleks axtarış növü nəzərdə tutulub. Kompleks axtarışa uyğun açılan pəncərə iki işçi sahədən ibarətdir: Axtarışın ssenarisi və Lüğət.

Axtarışın ssenarisi sahəsi Axtarışın növü, Termin, Qısaltma, Kontekst, Məntiq sütunlarından ibarətdir və kompleks sorğunun tərtib olunmasına xidmət edir.

"Kitab Verilişi" Avtomatlaşmış İşçi Yeri

"Kitab Verilişi" Avtomatlaşmış İşçi yeri ədəbiyyatın istifadəsiyə verilməsi və qaytarılmasına nəzarət vəzifələrini yerinə yetirən kitabxanaçının işçi yeridir. Bu AİY aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- Ədəbiyyatın sifarişi üçün növbələşmə və sifarişlərin yerinə yetirilməsinin qeydiyyatı;
- Sifariş verilmiş ədəbiyyatın sərbəst nüsxələri haqqında daim yeniləşən operativ məlumatın verilməsi;
- Oxucularda olan ədəbiyyat haqqında daim yeniləşən operativ məlumatın verilməsi;
- Ədəbiyyat qaytarıldıqda faktın qeydə alınması və müvafiq ədəbiyyatın azad olunmasının qeydə alınması;
- Oxucu kartoçkasında ədəbiyyatın verilməsi/qaytarılması haqqında bütün məlumatların uçotu;

• Kitabxananın kitab verilişi haqqında statistik məlumat alınmasını (borclar, borc verilən ədəbiyyat və verilişin sayı statistik sorğu haqqında) təmin edir.

Bu AİY-nin istifadə interfeysi üç işçi bölmədən ibarətdir:

1) Sifarişlər, 2) Oxucular, 3) Nəzarət/statistika.

Birinci bölmə olan sifarişlər bölməsi "Oxucu" AİY-də verilən sifarişlərin növbə ilə yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Bu bölmə 2 işçi sahəyə ayrılır: 1) Yerinə yetirilməmiş sifarişlər, 2) Yerinə yetirilmiş sifarişlər. Yerinə yetirilməmiş sifarişlər işçi sahəsi cədvəl formalı olub, bir neçə sütundan ibarətdir: Sərbəst nüsxə-sifariş olunan ədəbiyyatın azad nüsxələrinin mövcudluğunu bildirir; "Hə" qiyməti sərbəst nüsxənin olduğunu; "Yox" qiyməti nüsxənin olmadığını; ??? qiyməti isə nüsxə haqqında məlumat olmadığını bildirir. Yerinə yetirilməmiş sifarişlər sahəsinin sağ tərəfindəki pəncərədə sifarişin tam təsviri verilir. Bundan aşağıda isə çap, tənzimləmə, yeniləşmə, ləğv etmə düymələri yerləşir. Bu düymələr adlarına uyğun sifarişlə bağlı dəyişikliklər həyata keçirməyə xidmət edir. Bu düymələrlə yanaşı "Yerinə yetirmə" düyməsi mövcuddur ki, bu düymə cari sifarişin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Bu düyməni sıxdıqdan sonra açılan pəncərədən sifarişə görə veriləcək kitabın identifikasiya nişanlarından birini (ştrix-kod, inventar nömrə), nəzərdə tutulmuş qaytarılma vaxtı və s. qeyd edilir və düymə sıxılır [7, s.125].

Cədvəl formasında olan Yerinə Yetirilmiş Sifarişlər sahəsi yerinə yetirilmiş sifarişlərlə işi təmin edən komponentləri özündə əks etdirir. Burada sifariş verən oxucunun identifikasiyasını, verilən nüsxənin qısa təsviri, sənədin şifrəsini, sənədin inventar nömrəsi və ya ştrix-kod, sifarişin verilmə və yerinə yetirilmə vaxtı, nəşrin elektron kataloqdakı verilənlər bazasının adı göstərilir.

Oxucu bölməsi Oxucu verilənlər bazasında axtarışı, oxucu sənədləri ilə işi, sifarişsiz kitab verilişi qeydiyyatını, ədəbiyyatın qaytarılması, lazımsız informasiyanın ləğv edilməsini və s. təmin edir.

Qaytarılmalı ədəbiyyat siyahısı və kitab verilişinin nəzarət sistemi adlı iki işçi sahədən ibarət olan Nəzarət-Statistika bölməsi kitab verilişi sistemində nəzarəti və statistik məlumatların alınmasına xidmət edir. Qaytarılmalı ədəbiyyat siyahısı sahəsi cədvəl formasındadır və burada vaxtında qaytarılmayan və oxucuda olan ədəbiyyat haqqında məlumatlar siyahısı əks olunur və borclu olan oxucuların ad identifikatoru, qaytarılmamış kitabın verilənlər bazasındakı şifrəsi, kitabın bibliografik təsviri, verilmə vaxtı, nəzərdə tutulmuş qaytarılma vaxtı və s. kimi sütunlardan ibarətdir. Kitab verilişi Nəzarət sistemi sahəsi müxtəlif qəza nəticəsində "Elektron kataloq" və "Oxucular" verilənlər bazalarında kitab verilişinə uyğun olmayan səhvlərin aşkara çıxarılmasını və aradan qaldırılmasına xidmət edir [7, s.125].

"Komplektləşdirici" Avtomatlaşmış İşçi yeri

"Komplektləşdirici" Avtomatlaşmış İşçi Yeri komplektləşdirmə və kitabxana fondunun uçotu funksiyasını yerinə yetirən müvafiq kitabxana əməkdaşının

avtomatlaşmış işçi yeridir. Bu AİY Sifariş, Daxilolma, Silinmə və Abunələr adlı müvafiq rejimli 4 bölmədən ibarətdir. Sifariş bölməsi sifariş olunacaq ədəbiyyatların bibliografik yazılarını, nəşr edən və yayan təşkilatlar haqqında məlumatların komplektləşdirmə verilənlər bazasına daxil edilməsini və redaktəsini, bu yazılar əsasında sifariş, mühasibat, hesabat və statistik sənədlərin hazırlanmasını təmin edir.

Daxilolma, Silinmə bölmələri müvafiq olaraq kitabxanaya daxil olan ədəbiyyatlar haqqında məlumatların Yekun uçot kitabına daxil edilməsi və ədəbiyyatın digər kitabxanalara, təşkilatlara və s. verilməsinin uçotunun təşkili və fondan kitabların silinməsinin qeydiyyatını, mühasibat, hesabat və statistik sənədlərin hazırlanmasını təmin edir. Əgər ədəbiyyat sifariş edilmədən kitabxanaya daxil olunubsa, ilk növbədə Sifariş etmədən təsvirin edilməsi düyməsini sıxmaq və açılan növbəti pəncərədə ədəbiyyatın bibliografik təsvirini daxil etmək lazımdır.

Abunələr bölməsi abunə dövrü nəşrlərinin qısa bibliografik yazılarını və abunə təşkilatlarının ünvanları haqqında məlumatların daxil edilməsini, kitabxananın dövrü nəşrlərə abunəsinin rəsmiləşdirilməsini, mühasibat, hesabat və statistik sənədlərin hazırlanmasını təmin edir [4, s.115].

"İnzibatçı" Avtomatlaşmış İşçi Yeri

"İnzibatçı" Avtomatlaşmış İşçi Yeri informasiyanın qorunması məqsədilə bütünlükdə sistemin verilənlər bazası üzərində əməliyyatlarını yerinə yetirən mütəxəssisin işçi yeridir. Bu AİY verilənlər bazasında informasiyaların silinməsi, onlarda dəyişikliklərin aparılması kimi funksiyalara malikdir. Bu səbəbdən də bu AİY ilə işləyən mütəxəssis proqramı yaxşı bilməli və bu işə məsul olmalıdır. AİY-nin istifadəçi interfeysi bu və ya digər iş rejimini müəyyən edən menyü sətri və verilənlər bazasının parametrlərini əks etdirən informasiya pəncərəsindən ibarətdir. Buradakı menyü sətri 5 menyudan ibarətdir: Verilənlər bazası; Aktuallaşdırma; Servis; Parametr; Kömək.

OPAC-GLOBAL Avtomatlaşmış Kitabxana İnformasiya Sistemi

OPAC-GLOBAL Avtomatlaşmış Kitabxana İnformasiya Sistemi 2002-ci ildə DİTM(Rusiya Federasiyası) kompaniyası tərəfindən yaradılmışdır. Bu AKIS Web texnologiya və kliyent-server arxitekturası əsasında hazırlanmışdır. Sistemin əsas funksiyası Web kliyentlər əlavəsi ilə standart brauzerlər vasitəsilə həyata keçirilir. Sistem istifadəçinin tələbatına uyğun olaraq asanlıqla adaptasiya oluna bilər. Bu isə sistemin nəinki MARC formatı ilə həmçinin digər daxili formatlarla, məs: QOST-la işləməsinə imkan verir. Sistem: UNIMARC, USMARC, RUSMARC formatlarında kataloqlaşdırmanı; Online ədəbiyyat axtarışını və sifarişini; Bibliografik yazıya nəşrin tam məzmununu bildiren elektron obyektlərin əlavə edilməsi və axtarışını; Oxucuların və uzaq məsafədən istifadəçilərin sifarişlərinin statistik uçotunun aparılmasını; Müxtəlif maliyyə hesabatlarının hazırlanmasını; Ədəbiyyatın uçotunun aparılmasını; Avtoritet və bibliografik yazıların idxalı və ixracını və s.-ni təmin edir.

OPAC-GLOBAL qrafiki və sadə işçi interfeysinə malikdir. Sistemdə kataloqlaşdırmanı asanlaşdırmaq və sürətləndirmək üçün aşağıdakı vasitələr nəzərdə tutulmuşdur:

- Bənzər yazıların redaktəsi;
- Korporativ kataloqlaşdırma;
- Digər kitabxanaların elektron kataloqlarından bibliografik yazıların əldə edilməsi;

- Məlumatların siyahılardan sahələrə əlavə edilməsi.

Sistemdə məlumat axtarışı standart Web brauzer vasitəsilə istifadəçinin hazırlıq dərəcəsindən asılı olaraq həyata keçirilir. Burada axtarışın baza, genişlənməmiş və professional olaraq üç forması mövcuddur. Axtarışın nəticəsi idarə edilə bilər. Belə ki axtarışın nəticəsi bibliografik kart formasında və yaxud da MARC formatında hissə-hissə əks oluna bilər. Yenidən axtarış aparmaq istədikdə isə əvvəlki axtarış formasından istifadə etmək mümkündür ki, bu da mürəkkəb axtarışda çox funksionaldır. İstifadəçi burada ədəbiyyatın sürətini və ya onun "sərbəst" nüsxəsinin olub-olmadığını öyrənə bilər. Bu AKİS-də sistem istifadəçiyə mətnlə axtarışı təmin edə bilər. Belə ki, istifadəçi öz elektron nəşrini elektron sənəd bazasına əlavə etməklə bu axtarışı həyata keçirə bilər [3, s.55].

"RUSLAN" Avtomatlaşmış Kitabxana İnformasiya Sistemi

Sankt-Peterburq Dövlət Teniki Universitetinin "Açıq kitabxana sistemləri" mərkəzinin yaratdığı RUSLAN Avtomatlaşmış Kitabxana İnformasiya Sistemi (AKİS) "Sərbədsiz elektron kitabxanalar" yaradılması ideyası məqsədilə hazırlanmışdır. AKİS korporativ kitabxana informasiya sistemidir. Sistemin uzaq məsafələrdə yerləşən işçi stansiyalardan ibarət mürəkkəb konfigurasiyalı və arxitekturalı korporativ kitabxana informasiya şəbəkələri yaradır. Bu AKİS istifadə edildiyi hər bir kitabxanaların tələbatına və xüsusiyyətlərinə asanlıqla uyğunlaşır. Belə ki, RUSLAN AKİS-inin sistem parametrləri konkret istifadəçi tərəfindən idarə edilə və dəyişdirilə bilər.

Sistemin 4 Avtomatlaşmış İşçi Yeri mövcuddur:

1. Kompleksləşdirici-Kataloqlaşdırıcı AİY-sadə və rahat işçi interfeysinə malikdir. Bu AİY bütün ənənəvi kompleksləşdirmə funksiyaları ilə yanaşı, kitabxanaya daxil edilən bütün növ ədəbiyyatın UNIMARC, RUSMARC, USMARC formatlarında bibliografik təsvirini və konkret kitabxananın elektron kataloqunun və Korporativ şəbəkənin yekun elektron kataloqunun yaradılmasına xidmət edir. Bu AKİS korporativ AKİS olduğundan və Z39.50 protokolu ilə 600-dən artıq dünyanın ən böyük sistemləri ilə birbaşa bibliografik yazı mübadiləsi mümkün olduğundan kataloqlaşdırılan ədəbiyyat əvvəlcə axtarılır. Bu AİY axtarış aparatına malikdir (sadə, kompleks və dəqiqləşmiş). Eyni zamanda bir neçə bazada axtarışın aparılmasını təmin edir. Kitabxanaya daxil edilmiş ədəbiyyatın bibliografik təsviri axtarıldıqdan sonra nəticədə tapılırsa, sadəcə olaraq həmin yazının sürətini kitabxananın elektron kataloquna daxil

etmək, yazıya müəyyən əlavə və dəyişikliklər etmək mümkündür. Bu zaman axtarılan yazı digər formatlarda olarsa sistem avtomatik olaraq onu tələb olunan formata konventə edə biləcək.

2. Kitab Verilişi AİY-bir neçə funksiyayı yerinə yetirir: Oxucuların qeydiyyatını və təkrar qeydiyyatını; Oxucular haqqında ətraflı məlumat bazasının yaradılmasını, Ştrix-kod texnologiyası ilə kitab verilişinin uçotunu; internet vasitəsilə elektron sifarişin və elektron göndərişlərin yerinə yetirilməsi; borcları haqqında məlumat hazırlanmasını və borclulara elektron poçt vasitəsilə ilə xəbərdarlıq edilməsi.

3. Oxucu AİY-nin işçi interfeysi web səhifə şəklindədir. Bu oxuculara uzaq məsafədən, Z39.50 və HTTP protokolları vasitəsilə korporativ şəbəkənin və dünyanın 600-dən artıq kitabxanaya informasiya sistemlərinin bibliografik, elektron sənəd (mətn, qrafiki, audio və video) və avtoritet yazı bazalarında axtarışı təmin edir. Standart olaraq WWW brauzerinin ünvan sətrində şəbəkənin URL ünvanını yazdıqda Oxucu AİY-nin işçi interfeysi yüklənir. Hər bir istifadəçi sistemin qeydiyyatından keçməlidir. İstifadəçi öncə özünün identifikasiya parametrlərini-adını və parolunu daxil etməlidir. Axtarış apararı zaman oxucu ədəbiyyatın tipini və axtarış aparacağı mənbəyini seçməlidir.

Axtarış nəticəsində tapılmış ədəbiyyatın nüsxəsi aşağıdakı şəkildə yerinə yetirilir:

- Tapılmış bibliografik yazıya ehtiyac olarsa əlavə olaraq sifariş olunan ədəbiyyatın cild, buraxılış nömrəsi yazılır və ədəbiyyatın saxlandığı kitabxana, sifarişin tipi müəyyən olunur və "Davam etmək" düyməsi sıxılır;
- Əgər sifariş müvəqqəti istifadə üçün seçilibsə və sifariş hər hansı bir səbəbdən mümkün olmadıqda, sifarişin yerinə yetirmə forması seçilir.
- Sifarişin yerinə yetirilməsi haqqında informasiya növbəti pəncərədə əks olunacaq.

4. Sistem inzibatçısı AİY-sistem administratoruna müəyyən əməliyyatları yerinə yetirməyə imkan yaradır. Bu əməliyyatlar-Z39.50 və məlumatlar bazası serverlərinin konfigurasiyasını dəyişmək; İstifadəçi hüququnu müəyyənləşdirmək; Yeni məlumatlar bazalarının yaradılması; Məlumat bazalarının ehtiyat sürətinin yaradılması və s.-ni qeyd edə bilər.

Marc-Sql-1,5 Avtomatlaşmış kitabxana İnformasiya Sistemi

Kitabxanaların kompleks avtomatlaşmasını təmin edən "Marc-Sql-1,5" avtomatlaşmış kitabxana informasiya sistemi Rusiya Federasiyasında "Inform-Systema" firması tərəfindən yaradılmışdır. Sistem kitabxananın elektron kataloqunun yaradılmasını, kitabxana fondunun kompleksləşdirilməsini və uçotunu, abonoment, axtarış-məlumat xidmətinə avtomatlaşmasını təmin edir.

Bu sistem müxtəlif verilənlər bazasının idarəetmə sistemləri (VBİS) ilə işləyə bilər. Bura Ms Sql Server, Oracle, Ms Access, FoxPro, Paradox və s. VBİS-ləri qeyd edə bilər. Marc Sql-1,5 5 avtomatlaşmış işçi yerinə malikdir. Hər bir AİY sistemin eyni adlı menyusundakı əməlləri yerinə yetirməklə yüklənir.

Sistem internet şəbəkəsi vasitəsilə istifadəçilərə uzaq məsafədən xidməti təmin edir ki, bununla da istifadəçi Online ədəbiyyat axtarışı apararaq sifarişini həyata keçirə bilər [7, s.125].

Sistemin birinci ALY Kataloqlaşdırıcı ALY-dir. Bu işçi yerinin əsas vəzifəsi kitabxananın elektron kataloqunun yaradılması, fondun uçotu, yekun uçot, standart hesabların hazırlanmasıdır. İşçi yerinin proqram pəncərəsi yuxarı və aşağı olmaqla 2 işçi sahəyə malikdir. Aşağı işçi sahədə sənədlərin siyahısı, yuxarı hissədə isə sənədin redaktə forması göstərilir.

Elektron kataloqun yaradılması üçün əvvəlcə sənəd haqqında bibliografik yazılar informasiya bazasına daxil edilməlidir. Bu məqsədlə Sənəd menyusunun Yaratmaq əmrini yerinə yetirmək və ya alətlər panelinin müvafiq düyməsini sıxmaq lazımdır. Bibliografik yazıların redaktəsi Redaktə menyusunun əmrləri ilə həyata keçirilir. Belə ki, menyusun Sahəni redaktə etmək əmri cari sahənin, Sahə əlavə etmək əmri təkrarlanan sahə, İndikator əmri isə cari sahəyə uyğun indikatorların müəyyən edilməsini təmin edir. Sahəni ləğv etmədən imtina əmrləri müvafiq olaraq cari sahə və əəytsahəni ləğv edilməsi sahəni və ya altsahəni yenidən bərpa edir.

Servis menyusunun MARC formatına uyğun ixrac və mətn faylı kimi ixrac əmrləri müvafiq olaraq, cari, qeyd edilmiş və ya bütün bibliografik yazıları MARC formatlarında (UNIMARC, RUSMARC, USMARC) mübadilə üçün ayrıca fayl və mətn sənədi kimi yaddaşda saxlanmasını təmin edir.

İkinci avtomatlaşmış işçi yeri Abonementdir. Bu işçi yerinin vəzifəsi oxucuların qeydiyyatını, oxucular haqqında informasiya bazasının yaradılmasını, sifarişin yerinə yetirilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A. *Kitabxana və cəmiyyət*. – Bakı, 2011, 269 s.
2. Rzayev. S. *Kitabxana xidməti*. – Bakı, 2008, 338 s.
3. <https://az.trend.az/azerbaijan/society/2119533.html>
4. elibrary.bsu.az/books_rax/N_113.pdf
5. Cəfərov. C. *Kitabxana-informasiya xidmətində elektron kataloq*. – Bakı, 2012, 224 s.
6. Həsənova N. *Informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının kitabxana proseslərinə tətbiqində elektron kitabxanaların rolu, Kitabxanaşünaslıq və informasiya: elmi-nəzəri jurnal*, 2014, №3 (15), s.69-81.
7. Əliyeva-Kəngərli, A. *Müasir Azərbaycan elminin informasiya təminatı və kitabxanalar*. – Bakı: Elm, s.125-131.
8. Kərimov, S. *Informasiya sistemləri*. – Bakı: Elm, 2007, 631 s.

Laman Eldar gizi agamaliyeva

Creating the library information systems

Summary

The aim of the article is to analyze the concept of system, library application of new technologies, services of the state in this field, information society, ALIS, library information systems.

Key words: system, information society, new technologies, library, ALIS

Ламан Эльдар гызы Агамалиева

Создание библиотечных информационных систем

Резюме

В статье исследуется цель использования концепции системы, применение новых технологий к библиотекам и государственным службам в этой области, информационному обществу, АБИС, библиотечно-информационным системам.

Ключевые слова: система, информационное общество, новые технологии, библиотека, АБИС.